

Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiy aloqalari

Ziyotov Xusan Ixtiyor o'g'li

ziyatovhusan@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy aloqalari va bu aloqalarning markaziy Osiyo davlatlari, qolaversa Xitoyning o'zi uchun ahamiyatiga to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaqinlashuvi boshqa yetakchi davlatlarga yoqmasa-da, Xitoy Shanxay tashkiloti orqali mintaqada o'zining mavqeini mustahkamlab borishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo davlatlari, Shanxay hamkorlik tashkiloti, energoresurslar, geosiyosiy bo'shliq, transport yo'llari.

Абстракт. В данной статье основное внимание уделяется экономическим отношениям Китая со странами Центральной Азии и важности этих отношений для стран Центральной Азии и самого Китая. Также, хотя другим ведущим странам не нравится сближение Китая со странами Центральной Азии, Китай будет укреплять свои позиции в регионе через Шанхайскую организацию.

Ключевые слова: страны Центральной Азии, Шанхайская организация сотрудничества, энергетические ресурсы, геополитический разрыв, транспортные маршруты.

Abstract. This article focuses on China's economic relations with Central Asian countries and the importance of these relations for Central Asian countries and China itself. Also, although other leading countries do not like China's rapprochement with Central Asian countries, China will strengthen its position in the region through the Shanghai Organization

Key words: Central Asian countries, Shanghai Cooperation Organization, energy resources, geopolitical gap, transport routes.

Xitoyning Markaziy Osiyoga nisbatan munosabati o'zining mohiyatiga ko'ra strategik hisoblanadi. Xitoyning ta'sir darajasi birinchi navbatda, Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari bilan, Rossiya bilan, AQSh shuningdek YI bilan o'zaro munosabatlarda keng spektr bo'lishiga asos bo'ladi. Mintaqaning g'arbiy mamlakatlarida ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning yaxshilanishi Markaziy Osiyo mamlakatlarning va butun kontinentning kelajagi uchun yaxshi natijalarga olib keladi.

Shuningdek, Xitoyning Markaziy Osiyodagi siyosati qanchalik darajada do'stona hamkorlikni saqlab qolishga qaratilsa, uning geopolitik muvaffaqiyatlari shunchalik darajada bo'ladi. Bu o'z navbatida mintaqa mamlakatlari va Rossiya bilan o'zaro munosabatlarda har tomonli hududiy bazaning mustahkamlanishida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ehtiyojlariga sabab bo'ladi.

Xitoy va Rossiyaning Markaziy Osiyo yuzasidan qiziqishlari bir qancha jihatlari bilan bir – biriga mos keladi. Yevropa va AQSHni bu hududlarga o'z ta'sirini o'tkazishiga yo'l qo'ymaslik bu ikki buyuk davlatning asosiy maqsadi hisoblanadi. Ular AQSHni bir qutubli dunyo tashkil etishiga qarshi harakat olib bordilar. Rossiya va Xitoy o'rtasidagi o'zaro qarama – qarshiliklarning asosiy mazmuni shundan iborat ediki, Xitoyning Markaziy Osiyodagi hukumronlik roli Rossiyaga yoqmas edi. Bunda avvalo iqtisodiy aralashuv, keyinchalik siyosiy ta'sir o'tkazish maqsad qilib qo'yilgan edi. Ammo Xitoy o'z imkoniyatlarini kengaytirish uchun “Umumiy qo'shnichilik” munosabatlarini yaxshilay boshlashi Markaziy Osiyoda uning ta'sirini oshirdi va Rossiyani ta'sirini ancha kamaytirdi. Markaziy Osiyoning Rossiya ta'sir doirasidaligini hisobga olgan holda siyosatda ustunlikka erishish uchun Xitoy (SHHT) Shanxay hamkorlik tashkilotiga asos soldi. Natijada o'z qo'shnilariga ham iqtisodiy ham siyosiy ko'mak berish bilan Markaziy Osiyo davlatlari orasida yetakchi mavqey ega bo'lib, Rossiyaning bu hududlardagi o'rnini ancha pasayishiga sababchi bo'ldi.

Xitoy aynan Rossiyaning narx navoning oshishiga sababchi bo'lishiga yo'l qo'ymadi. Nihoyat Rossiya va Xitoy o'rtasidagi bir fikrga kelisha olmasligi bu - energetika masalasiga taqaladi. Bu yerda Markaziy Osiyodan yuborilayotgan

elektrenergiyasi, aynan Kasbiy orqali o'tishi mumkin bo'lgan gaz o'tkazgichlarning bir qismi aynan Xitoy orqali o'tishini xohlamaoqda.

Hamkorlikning eng muhim sohasi shubhasiz energetika hisoblanadi. Xitoy xalq Respublikasi energoresurslar importiga ko'proq ehtiyot sezmoqda, uning qo'shnilari - SHHT energiyaga boydir. Rossiya, Eron va Turkiston gaz zahiralari bo'yicha dunyoda 1,2 va 4 - o'rinda turadi. Rossiya eng katta neft eksportchisi hisoblanadi.

Xitoy Xalq Respublikasining Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy aloqalari eng asosiy siyosati sifatida maydonga chiqdi. Eksportning asosiy qismi oziq- ovqatlar yengil sanoat mollarini tashkil etdi. Bu ayniqsa ,Qozog'iston bilan bo'lgan iqtisodiy aloqalarda yaqqol namoyon bo'ldi .Chet el sarmoyasining 20 %i Xitoyga to'g'ri keldi. Savdo - sotiq hajmi Sin-Szyan va Qozog'iston o'rtasida 2,4 milliard AQSH dollarini tashkil etishini o'ziyoq Xitoy hukumatining Sin-Sziyan viloyatidagi separatistik kayfiyatini tanobini tortib qo'yish imkonini berdi. Savdo-sotiq aloqalarining 50 foizi (Sin-Sziyan-Uyg'ur Avtonom hududi SUAR) ga to'g'ri keldi. Qozog'istonga 43 foiz , Qirg'izistonga 14 foiz savdo hajmi to'g'ri keladi. Xitoyning to'rtta shahri (Szmun, Takshichen, Turdot, Xunjerab) Qozog'iston va Qirg'iziston bilan chegaradosh hududlar to'laligicha savdo-sotiq uchun ochib qo'yildi. Qirg'izistonning Norin shahri Xitoy bilan savdo qilish uchun erkin savdo hududiga aylandi. Xitoy savdo aloqalari 2000-yillarga kelib beixtiyor yuksak darajaga ega bo'ldi, chunki endi kelajakda Markaziy Osiyo savdo-sotiq ishlarini AQSH yoki Rossiya emas aynan Xitoy o'z qo'liga olib ulgurgandi.

Bu paytga kelib, Rossiya va Markaziy Osiyo o'rtasida byurokratik bitimlar tuzula boshladi. Bu bitimlar amalda hayotga joriy bo'lmasdan inqirozga uchradi. Xitoy esa o'z maqsadiga erishish uchun bitim imzolangan paytidayoq uni ijro etish uchun kirishardi. Natijada geosiyosiy bo'shliq Rossiya foydasiga emas, Xitoy foydasiga hal bo'la boshladi. Misol uchun transport va elektroenergiyaga sarflangan mablag' Qozog'iston, Qirg'iziston , Tojikiston va O'zbekiston chegara hududlariga qo'yildi, chunki bu hududlar Xitoyga juda qulay edi va mana shu hududlarda

Rossiyaning o'rnini juda oz edi. Xitoy sarmoyasi bu regionlarga kirishi to'xtovsiz ravishda oshirib borildi.

Markaziy Osiyo davlatlariga XXRning sarmoyasining to'g'ridan to'g'ri kirib borishi Qozog'iston hisobiga to'g'ri keladi (36 mliyard dollar). Qozog'istonda ming-minglab firmalar ochildi. Albatta qo'shma korxonalar ham tez suratlar bilan oshib bordi. Bu sarmoyalar neft qazib, olish bank sohasi, avtomobillarni yig'ish, oziq-ovqat sohasiga qaratilgan.

O'zbekistonda Xitoyning kichik savdo tashkilotlari ustunlik qiladi. U yengil sanoat va oziq-ovqat sanoati bilan chegaralangan. Xitoy elektron kompaniyalari o'z sarmoyasini kiritishni uncha xohlamaydilar. Chunki, to'g'ridan-to'g'ri transport aloqasini yo'qligi chet el sarmoyasini kirishiga qiyinchilik tug'dirardi. Yo'l faqat Qozog'iston va Qirg'iston orqali o'tadi. Keying eng muhim kelishuv O'zbekiston va Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasida neftni qayta ishlash va geologik qidiruv ishlari to'g'risidagi bitim ekanligini ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiqdir. Xitoy Xalq Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining ma'lumotiga ko'ra, Qirg'izistonda Xitoy sarmoyasi hisobiga 384 ta kompaniya bor. Amalda esa, shulardan 150 tasi ishlamoqda. Bu tashkilotlar savdo - sotiq qurilish va qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash bilan shug'ullanadi. Xitoy sarmoyasining salmoqli hajmi Qozog'istonning nefti va gaziga, shuningdek, Qirg'izistonning oltiniga to'g'ri keladi. Qirg'iziston Turkmaniston - Xitoy gazaprovodini Qirg'iziston orqali o'tkazishga, Qirg'iziston Xitoy chegara hududlariga elektrenergiyasi yetkazib berishni ham taklif qilmoqda. Tojikiston ham Xitoy kapitalidan elektroenergiya sohasini yaxshilash uchun sarflamoqda. Chegara hududlarini xavfsizligini ta'minlash yo'lida ko'plab ishlarni amalga oshirmoqda.

Xitoyning Markaziy Osiyodagi faolligini – qo'shimcha transport yo'llarini qurishda ham ko'rish mumkin. Uning maqsadi Markaziy Osiyo regionidan Hind okeaniga chiqish edi. Bu temir yo'l va avtomobil yo'llari orqali shu mamlakatlardagi gaz va neft quvurlarini o'tkazishning ta'minlash edi. Xitoy Markaziy Osiyoni o'zining

электроэнергиясining ta'minlovchisi (donor) sifatida ko'radi. 90 – yillarda Qozog'iston birinchilardan bo'lib, Xitoyga arzon narxda uglevodorod xomashyosini yetkazib berishga rozi bo'ldi. SSSR paytida Markaziy Osiyodan borayotgan gaz avvalo Rossiyaga borib keyin Polshaga yo'naltirilardi. Demak uglevodorod, gaz Rossiya orqali Yevropaga yo'naltirilgan bir paytda endi (Transkasbiy) Yevropaga yetkazib berish kerakmi yoki shu xomashyoni Janubiy Osiyoga (Trans Afg'on loyihasi) yetkazib berish kerakmi degan savol turardi. Albatta, Xitoy neft va gaz ekspansiyasida o'z hukumronligini to'liq joriy etishining imkoni yo'q edi. Bu yerda asosiy og'riqli masala narx masalasi hisoblanardi. Elektroenergiyaning narxi Xitoyda Yevropaga nisbatan ancha past bo'lganligini ko'rsatadi. Bu Xitoyning regiondagi egallab turgan mavqeyi juda katta ahamiyatga ega bo'lib Markaziy Osiyoda ham katta o'rin tutadi.

Iqtisodiy ta'sir Xitoy Xalq Respublikasi uchun uzoq muddatli rejalaridan biri deb etirof etish maqsadga muvofiqdir. Chunki Markaziy Osiyo ayniqsa, Qoz'g'iston va Tojikiston uning elektroenergiya manbai bo'lib qolishi ancha haqiqatga yaqin. Jahon iqtisodiy krizisi Xitoyday qudratli davlatni chetlab o'tishi mumkin emas edi. 2008 - yilning ikkinchi yarmida Xitoy iqtisodida ancha pasayish kuzatila boshlandi. Xitoy mahsulotlarining AQSH, Yevropa ittifoqi va boshqa taraqqiy etgan mamlakatlar sotib olardi. Endi iqtisodiy krizis hukum surayotganda krizis o'z so'zini aytmasdan iloji yo'q edi. Elektroenergiya va oziq - ovqatlarning qimmatlashuvi, importning (2009 – yil 25 %) oshuvi salbiy ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. Tashqi bozorda Xitoy mahsulotiga talabning pasayishi (2008-yildan boshlab) Xitoy Xalq Respublikasi bir qancha chetga mahsulot chiqaruvchi korxonalarini yopishga majbur bo'ldi. Mamlakatda ishdan bo'shatish sabab, 2008-2009-yillarda ishsizlarning soni 28 million kishiga yetganligini o'ziyoq Xitoy uchun qanchalik zarba bo'lganligini bildiradi.

2008-yil bo'lib o'tgan Xitoy Xalq Respublikasi davlat yig'inida mamlakatning ichki siyosatini to'g'rilash uchun 10 banddan iborat reja ishlab chiqildi. Iqtisodiy krizisni oldini olish va uni bartaraf etish masalasi Xitoy Xalq Respublikasida ikki yil

davomida ancha salmoqli mablag' ajratishga sababchi bo'ldi. Buning uchun Xitoy to'rt trillion yuan (580 milliard dollar) ajratdi. Avtomobil yo'llarini qurilishiga 100 milliard dollar ajratildi. Iqtisodiy krizisni bartaraf etishni temir yo'lni 120 ming kilometrga yetkazish kerak edi. Markaziy Osiyo iqtisodi esa chetdan sarmoya kiritilishidan manafaaddor va unga muhtoj edi.

Dastlabki paytlarda Xitoy savdosinining xususiy korxonalar hisobiga to'g'ri kelganligi qanchadan – qancha kambag'al oliyalarni qiyinchilik davrlaridan osonroq o'tishida ancha madad bo'lgan. Keyinchalik Xitoyning yengil sanoatda va og'ir sanoatda ishlab chiqarish oshib boraverarkan, bu o'z-o'zidan mahsulotlar arzonlashuviga sabab bo'ladi. Xitoy Markaziy Osiyoda o'z o'rnini mustahkamlayveradi.

Xulosa sifatida Shanxay hamkorlik tashkiloti Xitoyning Markaziy Osiyodagi o'rnini oshishiga sababchi bir qurol deb aytish mumkin. Agarda Shanxay hamkorlik tashkilotining faollashuvi yaxshi natija bermasa bu Xitoy Xalq Respublikasining bu hududlardagi faolligiga nuqta qo'yadi. Bu hududlarda Xitoyning mavqeyini oshib borishi Rossiya uchun nafaqat yaxshi hamkor, shu bilan birgalikda raqib ekanligini ham ayitb o'tish lozim. Agar Rossiya Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi orqali o'z ta'sirini oshirmoqchi bo'lsa Xitoy Shanxay hamkorlik tashkiloti orqali o'z ta'sirini o'tkazadi. Ikki buyuk mamlakat nafaqat kuchli hamkor balkim, kuchli raqiblar ekanligi Xitoy Rossiya uchun ancha jiddiy muommolarni keltirib chiqarishi ko'rsatadi. Chunki ular o'z egallab turgan mavqeyini saqlab turish uchun ko'p harakat qilishlari kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Центральная Азия. Геополитика и экономика региона». Москва-2010. С.191
2. Кузьмина Е.М. Адаптация экономик Центральной Азии к геополитическим вызовам современности, М., ИЭ РАН, 2010. С.18
3. Булатов А.С. Мировая экономика и международные экономические отношения М.: Магистр, 2008. С.21

4. Меликсетов А.. История Китая М, 2002. С.105
5. Чжан Дегуан. Широкие перспективы китайско-российских отношений.
Проблемы Дальнего Востока, №4, 2008. С.18
6. <http://www.inosmi.ru/world/20130109/204374447.html>
7. <http://mir-politika.ru/3403-indiya-i-itay-ne-druzya-i-ne-vragi.html>